

HÌNH TƯỢNG YÊU MA VÀ HÀM Ý VĂN HÓA TRONG TRUYỆN CỔ DÂN GIAN NGƯỜI VIỆT

Phạm Văn Hóa

Trường Đại học Đà Lạt

Email: hoapv@dlu.edu.vn

Ngày nhận bài: 15/05/2019, Ngày duyệt đăng: 13/02/2020

Tóm tắt

Yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt vừa là hình thái biến hóa huyền ảo mang tính “người”, vừa có tính đặc trưng của thế giới muôn loài. Đại bộ phận yêu ma không chỉ ám hại con người, hay có thủ đoạn mê hoặc con người với đặc tính xảo quyệt, mà còn có những nét nhân tính nhất định. Những hình tượng yêu ma này cùng với hình thái ý thức xã hội đương thời như tín ngưỡng quỷ thần, phong tục tập quán, nếp sống con người có mối quan hệ mật thiết với nhau.

Từ khóa: người Việt, truyện cổ dân gian, văn hóa, yêu ma.

Images of monsters and their cultural connotations in the Vietnamese folk tales

Abstract

The images of monsters in the Vietnamese folk-tales is both a virtual transformation formed “human”, and have the characteristics of the world of all species. The monsters do not only assassinate humans, or have human fascination with cunning properties, but also has certain personality traits. The monsters images together with contemporary social consciousness forms such as demonic beliefs, customs and human life have a close relationship with each other.

Keywords: Vietnamese, folk-tales, cultural, images of monsters.

1. Đặt vấn đề

Một số lượng lớn thần tiên ma quỷ và phù phép trong truyện cổ dân gian gắn liền với thời kỳ phong kiến Việt Nam. Trong đó, rất nhiều tác phẩm bày ra trước mắt chúng ta một thế giới kì quái, khác lạ, nhiều màu sắc. Trong thế giới đó, hình tượng yêu ma xuất hiện với hình thái mang tính đa dạng, đem đến cho cuộc sống con người rất nhiều trạng thái vui sướng, lo sợ khác nhau. Nghiên cứu hình tượng này có ý nghĩa quan

trọng, không chỉ giúp chúng ta nhận thức được văn hóa xã hội đương thời, mà còn hy vọng giúp ích cho công việc nghiên cứu hình tượng này trong văn học viết.

2. Thế giới yêu ma đầy sắc màu

Không phải nhân vật yêu ma xuất hiện trong tất cả các câu chuyện dân gian người Việt, nhưng có thể khẳng định hình thái hình tượng yêu ma thật phong phú, đa sắc màu. Hình tượng này đánh dấu bước phát triển quan trọng của tự sự dân gian, bước

ngoặt trong tư duy nghệ thuật. Dùng hình tượng yêu ma làm phương tiện nghệ thuật phản ánh hiện thực xã hội, các tác giả truyện cổ dân gian đã xây dựng những câu chuyện có sức lôi cuốn, hấp dẫn.

Khảo sát các loài vật nguyên hình yêu ma trong *Lĩnh Nam chích quái* (Trần Thế Pháp (-), bản dịch của Đinh Gia Khánh, Nguyễn Ngọc San, 2011) và *Kho tàng truyện cổ tích Việt Nam* (Nguyễn Đồng Chi, 2000), chúng tôi chia thành bốn loại: Yêu ma động vật, yêu ma thực vật, yêu ma là người và yêu ma không phải là sinh vật. Trong bốn loại đó, yêu ma động vật chiếm số lượng lớn nhất, với rắn tinh, mãng xà, trăn tinh (13 truyện), hổ (7 truyện), chim phượng hoàng (6 truyện), gà trống (3 truyện), khỉ (4 truyện), rùa, ba ba (3 truyện), con quỷ (4 truyện), con tinh (3 truyện), con cáo (1 truyện)... So với yêu ma động vật, yêu ma thực vật và yêu ma không phải động thực vật chiếm số lượng khá ít, có cây gậy thần, chiếc áo tàng hình, quả đào ma, hồn ma, viên ngọc, bông hoa trắng ... Yêu ma là người hoặc người chết hiện về có 9 truyện. Chúng ta không thể không kinh ngạc khi thấy rằng phạm vi yêu ma trong các truyện cổ dân gian người Việt khá rộng, số lượng nhiều, chủng loại phong phú.

Yêu ma động vật có số lượng nhiều nhất là mãng xà, chồn tinh, trăn tinh, rắn tinh. Loại yêu ma này được phân thành hai loại: các yêu ma không được giới thiệu rõ giới tính là đực hay cái (chiếm đa số) và yêu ma được phân biệt rõ rệt về giới tính (chiếm thiểu số). Nếu mãng xà hay trăn tinh mang giống đực thì thường biến hóa thành trang nam tử cướp đoạt, gian dâm với phụ nữ hay con gái xinh đẹp trong nhân gian. Trong truyện *Ông Cộc ông Dài*, hai con rắn tinh có mào cai quản sông Tranh, tính tình chúng

ngang ngược, lại tỏ ra hiếu sắc. Chúng mê vợ đẹp của người, và thường xuyên bày mưu cướp vợ người (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1900). Truyện *Tiêu diệt mãng xà* kể rằng trong hang núi nọ có một con mãng xà thành tinh chuyên thích con gái tuổi cập kê nên mỗi năm các làng lân cận đó phải nộp một người con gái xinh đẹp cho hắn... (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1631).

Những rắn tinh, trăn tinh mang giống cái thì thường biến hóa thành những cụ già – ăn thịt người không tanh, ngày ngày đi kiếm mồi, mũi khịt khịt ngửi thấy mùi thịt người như truyện *Ao Phật, Người thợ săn và cụ Chăn*,... Những yêu ma này thường không biến hóa thành người đẹp nhưng mang tính cách của con người, cũng cầu nhậu, bản tính như những cụ già khó chịu. Đặc biệt, các cụ già này thường kèm theo bên mình những bảo bối hại người. Trong truyện *Người thợ săn và cụ Chăn*, cây gậy thần, gõ một đầu làm chết người, gõ đầu kia làm người chết sống lại (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1543). Trong truyện *Ao Phật*, cụ trăn tinh có ao nước thần, khi lội qua thân thể cụ bị thương sẽ lành như cũ. Điều làm nên nét riêng biệt của yêu ma động vật mãng xà, trăn tinh trong truyện cổ dân gian là chúng rất sợ Phật và chỉ có Phật mới thu phục được chúng (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1372).

Ngoài ra, yêu ma động vật còn là loài vật khác như: quỷ tinh gà trống, rùa vàng sứ Thanh Giang, phượng hoàng nói tiếng người, ba ba biến hóa thành người con gái xinh đẹp, chiếc áo tàng hình,... Các yêu ma này có dung mạo khác thường nhưng mang những nét tính cách của con người: Biết yêu ghét, hiểu lẽ phải và sống thông hiểu nhân luân, cư xử thấu tình đạt lý. Phần lớn loại nhân vật này không có bản năng hại người mà thường xuất hiện để giúp người đạt được

ước nguyện. Trong truyện *Giáp Hải*, con ba ba biến hóa thành người con gái xinh đẹp, chăm sóc Giáp Hải, giúp đỡ việc nhà để chàng chuyên tâm học hành (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1656). Còn trong truyện *Chàng đốn củi và con tinh tinh*, con tinh tinh cho chàng đốn củi mâm đồng, ngựa ỉa cứt vàng, cái ống lấy lại của cả đã mất (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1293). Chúng hiện thân như những người vợ hiền, không chỉ sinh hạ cho chồng con cái nối dõi, mà còn che chở, ủng hộ chồng trước những thử thách trong cuộc đời. Nếu chúng không phải là yêu ma, nếu chúng được sống cùng người đàn ông của mình thì đây quả là cuộc sống mỹ mãn hòa hợp, hạnh phúc, khiến người đời xiết bao ngưỡng mộ.

Các hồn ma trở về trong mộng hoặc biến thành người sống là loại nhân vật yêu ma hết sức độc đáo trong truyện cổ dân gian người Việt. Chúng tiếp xúc với con người đang sống nhưng không hề bày mưu ma chước quỷ hại người. Hình như, chúng chỉ muốn bày tỏ tâm lòng với người đang sống hoặc muốn thể hiện khả năng thần thông, hiểu biết hoặc là tìm kiếm giá trị nhân sinh trong cuộc sống hiện thực. Trong truyện *Thần Hậu thổ*, hồn ma người con gái trong mộng của nhà vua “là tinh của đất đai nước Nam, được thác vào khúc gỗ”, mong muốn đi theo nhà vua để lập chiến công phá giặc Chiêm Thành (Trần Thế Pháp (-), bản dịch của Đinh Gia Khánh, Nguyễn Ngọc San, 2011: 92). Trong *Truyện Trinh Liệt Mị Ê*, nàng Mị Ê là vợ vua Chiêm Sa Đầu. Vì chồng vong thân, nước mất, nàng quyên sinh giữ tiết. Hồn ma phu nhân về trong mộng vua nước Nam khẳng định giá trị nhân cách sống của mình (sách đã dẫn: 98). Hay trong truyện *Tú Uyên*, người con gái trong tranh hiện ra chăm sóc chàng Tú

Uyên, động viên chàng giữ vững ý chí phấn đấu học hành thực hiện ước nguyện... (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1247).

Yêu ma có nguyên hình là đàn ông sống trên đời chuyên dùng phép thần thông hại người, đặc biệt họ âm mưu chiếm đoạt phụ nữ, con gái nhà người. Truyện *Từ Đạo Hạnh hay là sự tích Thánh Láng* kể rằng Từ Vinh học được phép tàng hình, có thể biến thành bất cứ con vật gì hay bất cứ người nào khác. Hắn chuyên lợi dụng phép thuật làm khoá lạc cho bản thân, nhất là được gần gũi những người đàn bà mình yêu thích. Hắn đã từng tàng hình thông dâm với vợ đẹp của Diên Thành hầu (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1270). Những yêu ma đàn ông này hãm hại phụ nữ hoặc biến thành chàng trai khôi ngô tuấn tú dụ dỗ những người con gái nhà lành, cố ý quấy rối cuộc sống bình yên của nhân gian. Truyện *Con ma báo thù* kể hồn ma tên cướp biến thành người bạn đường của ông cùng lên Kinh ứng thí. Con ma này làm cho con của viên Án sát bị điên... (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1777).

Những con quỷ được nói trực tiếp rất ít thấy trong các truyện cổ dân gian người Việt. Duy có truyện *Tam và Tư* với bốn con quỷ “quần tài”, thường đến canh ba thì xuất hiện. Người quen thì chớ, người lạ thì chúng bóp cổ. Chúng tiết lộ chỗ giấu vàng bạc và một viên ngọc mà ai lấy được sẽ giàu có hơn người (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1674). Phải chăng nội dung này phản ánh giấc mơ giàu sang của người nông dân Việt xưa, phản ánh niềm ước mong phổ biến trong nhân gian rằng một ngày nào đó mình tự dung được trời đất cho giàu có, phúc lộc.

3. Đặc điểm của hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt

Hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt không giống như hình

tượng yêu ma đa tình xinh đẹp trong truyện Nôm của nhà nho, cũng không giống hình tượng yêu ma với phép thuật thần kỳ và những khí giới hại người của truyện truyền kỳ, chí quái Trung Quốc thời trung đại. Yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt mang đậm chất “bình dân” Việt Nam, không chỉ giản đơn, thô ráp trong dung mạo bên ngoài và tính cách yêu ma mà thường xuất hiện với trái tim hiểu lẽ phải của con người, nhiệt tình với cuộc sống hiện hữu trên đời. Nhìn chung, yêu ma trong truyện cổ dân gian có một số đặc trưng sau:

3.1. Có khả năng biến hóa thành người hoàn toàn

Trong văn hóa thời kỳ sơ sử Việt Nam (ứng với sự ra đời thể loại văn học dân gian thần thoại), thần linh với yêu ma thường giống nhau, đa số là một hợp thể người thú, nửa người nửa thú. Đến thời kỳ phong kiến mới có quan niệm yêu ma “có tiếng nói như người” và “hình dáng giống người”, nhưng vẫn chưa xuất hiện toàn bộ là yêu ma hình dạng người. Trong truyện cổ dân gian người Việt, yêu ma thường được miêu tả có lột người. Những con người này nguyên hình là những con vật già đi, hoặc chết đi thì có thể thành tinh, thành tinh thì có thể biến hóa mang lột người, quan niệm này đã trở thành nhận thức cộng đồng của người đương thời. Ở trên chúng ta đã nói đến không ít động vật, như rắn, rắn, chim phượng, gà, lợn,... thậm chí một số thực vật và vật chất khác đều có thể thành tinh, hoặc biến hóa thành ông già, bà lão, đứa trẻ, chàng trai, cô gái... hoặc có thể nói năng, hành động suy nghĩ giống như con người. Đây là hiện tượng không gặp nhiều trong thần thoại dân gian. Tuy nhiên, dù yêu ma đã biến thành người, thì vẫn còn dấu vết một số đặc trưng ngoại hình và tính nết, thói quen nào đó của động

vật. Truyện *Rắn báo oán* kể rằng con xà tinh biến thành người con gái đẹp, hắn có cái lưỡi rất thích liếm và chữa bệnh cho người cũng bằng cách liếm (Nguyễn Đông Chi, 2000: 1783). Trong truyện cổ dân gian người Việt, yêu ma có đặc điểm “tam vị nhất thể” – người, thần (yêu), vật. Phải chăng dân gian muốn nói rằng, thế giới đó cũng chính là thế giới con người, phơi trần một cuộc sống đầy hiểm họa, cùng những điều “bất khả tri” với con người, luôn đặt con người trong trạng thái lo sợ. Đây là đặc điểm về sau xuất hiện cả trong truyện truyền kỳ và chí quái Việt Nam thời trung đại.

3.2. Phép thuật biến hóa còn hạn chế, thường bị thu phục bởi Phật và người thường cũng có thể thu phục

Nhân vật yêu ma trong truyện cổ dân gian thường có phép thuật không cao, chưa hoặc rất ít truyện kể rằng yêu ma có bảo bối trợ giúp hoặc phép thuật cao cường. Chúng thường tay không giáp mặt với con người, bị con người dùng khả năng bản thân hóa giải hoặc tiêu diệt. Trong truyện *Chim khách màu nhiệm*, một chàng trai bình thường không cần thế lực thần linh nào giúp sức cũng có thể chém được măng xà (Nguyễn Đông Chi, 2000: 1335). Trong truyện *Tú Uyên*, chàng trai chỉ cần xé nát bức tranh và giấu đi thì cô gái buộc phải ở mãi bên chàng (Nguyễn Đông Chi, 2000: 1247). Đương nhiên, cũng có những yêu ma có một số thủ đoạn, người thường không thể thu phục mà phải nhờ đến Phật. Trong truyện *Sự tích công chúa Liễu Hạnh*, phải nhờ Phật bà ném cái túi, tám vị Kim Cang mới thu phục được yêu (Nguyễn Đông Chi, 2000: 1532). Trong truyện *Bốn cô gái muốn lấy chồng hoàng tử*, khi bốn cô gái đang ngủ, yêu tinh móc mắt họ ăn, quán trọ biến mất, các cô gái kêu khóc thảm thiết sau nhờ

Bụt cứu giúp, các cô gái trở lại như xưa, và làm vợ vua... (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1877).

3.3. Có thể mượn hình người, mê hoặc người và có đặc tính xảo quyết

Thời kỳ ra đời của thần thoại, yêu ma thường lấy diện mạo xấu xa, hiểm ác trực tiếp hại người mà không cần giấu diếm, che đậy. Trong truyện cổ dân gian người Việt, yêu ma bắt đầu bỏ công mê hoặc con người. Chúng biến hóa thành người con gái xinh đẹp mê hoặc các chàng trai trong nhân gian. Truyện *Bốn cô gái muốn lấy chồng hoàng tử*, yêu ma biến con mình thành cô gái trẻ xinh đẹp quyến rũ hoàng tử. Yêu ma biết lấy da trắng, môi son khiến cho các chàng trai đem lòng yêu mến (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1877). Có khi yêu ma biến hóa thành người đàn ông hiếu sắc, hãm hại đời con gái trong nhân gian. Truyện *Từ Đạo Hạnh hay là sự tích Thánh Láng*, yêu ma Từ Vinh lợi dụng phép thuật để gần gũi với những người đàn bà yêu kiều. Hãm tày hình thông dâm với vợ đẹp của Diên Thành hầu (Nguyễn Đồng Chi, 2000: 1270). Loài yêu ma hiện lên quyến rũ và hãm hại con người là một trong những motif chủ đề phổ biến trong truyện cổ dân gian người Việt. Đương nhiên, so với yêu ma trong văn học cổ Trung Quốc (chẳng hạn yêu ma trong *Tây Du Ký* của Ngô Thừa Ân) biến hóa thần thông, gian xảo gấp bội, yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt cũng chỉ là hình ảnh phác họa đơn giản.

3.4. Đa dạng loại hình

Không chỉ có yêu ma loài vật mà có cả yêu ma con người; không chỉ có những hình tượng yêu ma ác độc hãm hại khiến cho con người sợ hãi căm ghét, mà còn có hình tượng yêu ma vô hại đối với con người. Những yêu ma biến hình thành chàng trai

cô gái tài sắc vẹn toàn, có niềm hy vọng được cùng con người sống đời thân ái, trên một mức độ nhất định mang hình ảnh người chồng hiểu biết, người vợ hiền thực giúp đỡ con người. Những hình tượng yêu ma có tình người, thấu hiểu lòng người như thế không nhiều, cũng không thể bằng yêu ma đậm tình người trong các truyện văn học viết Việt Nam trung đại hay truyện truyền kỳ, chí quái Trung Quốc, nhưng có thể nói đây là khởi đầu đáng trân trọng. Yêu ma có thể biến hóa thành người là một bước ngoặt chuyển tiếp trong tiến trình yêu ma bắt đầu “nhân tính hóa”. Dưới ngòi bút các tác gia văn học viết sau này yêu ma mang đầy sắc màu nhân tính, đó là bước phát triển để lại dấu ấn trong truyện truyền kỳ, chí quái (chẳng hạn, *Truyện kỳ mạn lục* của tác giả Nguyễn Dữ, bản dịch của Trúc Khê Ngô Văn Triện).

4. Hàm ý văn hóa của hình tượng yêu ma

Đầu tiên, hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian mang theo đặc trưng của văn hóa Việt Nam thời cổ đại. Vạn vật hữu linh, từ căn nguyên mà nói, đây là quan niệm sùng bái tự nhiên của người xưa (Trần Quốc Vương, 2009: 116). Lịch sử nhân loại đã cho thấy, đối tượng sùng bái xuất hiện sớm nhất không phải là một đấng tối cao, mà là tự nhiên và sức mạnh của nó. Trong thời kỳ dài, người nguyên thủy căn cứ vào trí tưởng tượng và kinh nghiệm của bản thân đem một số đối tượng tự nhiên hoang tưởng thành như con người, vốn có những tình cảm và sức mạnh, do đó xuất hiện nhân hóa thế giới tự nhiên, quan niệm vạn vật hữu linh từ đó nảy sinh. Người xưa rất chú ý đến thần thoại, trên thực tế cùng với sự ra đời của thần thoại, còn có sự ra đời của câu chuyện về yêu ma quỷ quái. Trong quá trình

ra đời và phát triển của thần thoại và truyền yêu ma, tất cả các sự vật, đặc biệt là những động vật có hoạt động sống khá giống con người, thu hút sự chú ý của con người, dần dần chúng đã bị nhân hóa. Trong truyện cổ dân gian, yêu ma động vật có số lượng nhiều nhất, đương nhiên là có liên quan đến điều này.

Hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian phản ánh quan niệm tín ngưỡng thời cổ đại, là sản phẩm bảo lưu phần tưởng tượng ngây thơ, chất phác của con người trong một giai đoạn lịch sử nhất định. Quan niệm về vật tổ và thiên nhân cảm ứng, tư duy huyền thoại... không chỉ của người trên thế giới mà ở cả người Việt Nam từ xa xưa. Con người thường đem tất cả những tai họa xung quanh mình và những hiện tượng khác thường trong đời sống chính trị văn hóa xã hội gán cho hiện tượng quái dị. Họ cho rằng những sự vật hiện tượng quái dị xuất hiện là lời cảnh báo với thế lực thống trị, với cuộc sống hiện tại của con người. Hình tượng yêu ma ở đây liên quan mật thiết với nỗi khó khăn hiện hữu, sự kinh hoàng, mối lo sợ trước những gì không nhận thức được trong cuộc sống. Trong truyện cổ dân gian người Việt, yêu ma là những sự vật độc ác, chẳng lành, tính dự báo của nó đại thể cũng chỉ là sự nguy hiểm đối với cuộc sống con người. Trong một thời kỳ dài, xã hội không có tư tưởng chính danh dẫn đường hay là hỗn loạn về tư tưởng, xã hội loạn lạc khiến sản sinh nơi con người cảm giác nặng nề về nguy cơ tồn tại. Khi mà bản năng sống của con người bị thôi thúc biến thành niềm tha thiết tìm kiếm dục vọng thì các sự vật hóa yêu thành ma hay xuất hiện tình cảm lưu luyến giữa người với ma là điều không có gì lạ. Điều này cho thấy xu hướng thế giới yêu ma phản ánh thế giới con người, đồng

thời biểu hiện mức độ ảo tưởng của người bình dân xưa. Không ít yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt có năng lực thần thông nhất định, như có thể biến hóa, có thể dự báo về đời sống con người, về sự phát triển của xã hội, đây chính là biểu hiện một nhân sinh quan và thế giới quan của người xưa.

Hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian phản ánh thế giới, phản ánh đời sống tín ngưỡng của người Việt xưa. Trong quan niệm của người đương thời, tất cả sự vật hiện tượng đều có thể hóa yêu biến quái, thành tinh hại người, yêu ma không nơi nào không có. Dưới ảnh hưởng của tư tưởng vạn vật hữu linh và tư duy âm dương của người xưa, con người tin rằng có sự tồn tại của ma quỷ hại người bên cạnh thần linh giúp người, đồng thời yêu ma cũng xuất hiện với mức độ kính sợ khác nhau của con người. Trong bối cảnh đó, phần lớn những câu chuyện yêu ma trong dân gian đều là đề tài về ma quái của dân gian, đồng thời hình thành một loại phong tục, nếp sống xã hội. Ở một mức độ nhất định, truyện về yêu ma trở thành vật truyền tải một loại phong tục nào đó trong dân gian.

5. Kết luận

Hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt có mối liên hệ mật thiết với hiện thực cuộc sống của người Việt xưa. Tìm hiểu hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian người Việt sẽ giúp chúng ta hiểu hơn về đặc trưng tâm lý, tư tưởng, tư duy của người Việt xưa. Cùng với sự phát triển của văn hóa, văn học, hình tượng yêu ma trong truyện cổ dân gian cũng có mối quan hệ tương tác hai chiều với hình tượng yêu ma trong văn học viết Việt Nam thời trung đại. Và hình tượng này có vị trí rất quan trọng cho thấy bước phát triển trong phương

thức tư duy nghệ thuật và tài năng của tác giả dân gian Việt Nam.

Tài liệu tham khảo

- Ngô Thừa Ân (-). *Tây du ký*. Thụy Đình dịch, Chu Thiên hiệu đính (2014). Hà Nội, Nxb Văn học.
- Nguyễn Đông Chi (2000). *Kho tàng truyện cổ tích Việt Nam* (Quyển 2, Tập IV). Hà Nội, Nxb Giáo dục.
- Hà Minh Đức (chủ biên) (1999). *Những vấn đề lý luận và lịch sử văn học*. Hà Nội, Viện Văn học xuất bản.
- Đỗ Đức Hiểu, Nguyễn Huệ Chi, Phùng Văn Tửu, Trần Hữu Tá (chủ biên) (2003). *Từ điển văn học* (Bộ mới). Hà Nội, Nxb Thế giới.
- Trần Thế Pháp (-). *Lĩnh Nam chích quái*. Đinh Gia Khánh, Nguyễn Ngọc San dịch (2011). Tp. Hồ Chí Minh, Nxb Trẻ.
- Hoàng Ngọc Phách, Kiều Thu Hoạch (sưu tầm và biên soạn) (2001). *Giai thoại văn học Việt Nam*. Hà Nội, Nxb Văn học.
- Hoàng Phê (1994). *Từ điển Tiếng Việt*. Hà Nội, Nxb Giáo dục.
- Trần Quốc Vượng (chủ biên) (2009). *Cơ sở văn hóa Việt Nam*. Hà Nội, Nxb Giáo dục.
- Nguyễn Khắc Thuần (1997). *Việt sử giai thoại*, (8 tập). Hà Nội, Nxb Giáo dục.